

23. Там само.
  24. Див. про них: Демченко Т. Назв. праця. - С. 28 - 30.
  25. ДАЧО. - Ф.145. - Оп. 3. - Спр. 1515. - Арк. 350 зв.
  26. Там само. - Арк. 359.
  27. Там само. - Арк. 360.
  28. Там само. - Арк. 362, 362 зв., 363.
  29. ДАЧО. - Ф. 145. - Оп. 2. - Спр. 1165. - Арк. 103 зв., 104.
  30. Члены Государственной Думы первого, второго и третьего созыва // Энциклопедический словарь Гранат (Русского библиографического института Гранат). - 13-е изд. - М., [Б.г.]. - Т.17. - С. 217.
  31. ДАЧО. - Ф.145. - Оп. 3. - Спр. 1515. - Арк. 354 зв.
  32. Черниговская земская газета. - 1917. - 31 марта - 4 апреля. - С. 2.
  33. ДАЧО. - Ф.145. - Оп. 3. - Спр. 1515. - Арк. 374 зв.
  34. Там само. - Арк. 374.
-

Олександр Компанець, Валентин Коновальчук

КОНЦЕПЦІЯ СУЧАСНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Як відомо, демократія неможлива без громадянського суспільства. Ця аксіома навіть не потребує підтвердження, оскільки була доведена часом, обґрунтована суспільними процесами, які мали місце у світі. Зрозуміло і те, що головним завданням громадянського суспільства є насамперед захист і відстоювання власних, а отже, суспільних інтересів. Основою його діяльності є перш за все відстоювання суспільних прав і свобод. Щоб кожна людина могла відчувати себе вільним громадянином своєї країни.

Власне, кожна держава має бути зацікавлена у створенні, всебічному розширенні і поглибленні громадянського суспільства, якщо воно прагне до задоволення потреб громадян, а також до власної адаптації в загальнолюдський цивілізований процес. Для держави у такому випадку стає життєво необхідним всебічний розвиток усіх елементів громадянського суспільства. Тобто держава має першочергово дбати про те, щоб її суспільство відповідало найвищому рівню світової цивілізації. Вона має слідувати, щоб відбувалося задоволення насамперед інтересів і потреб громадян, дотримувалася громадянський мир на основі дії прийнятих державою законів. Загальнолюдські цінності мають виступати в усіх сферах суспільного життя з урахуванням фактора соціальної відповідальності.

Держава не повинна стати чимось, що виступає на протигагу громадянському суспільству. Краще було б говорити про те, що держава повинна стати тим середовищем, у якому громадянське суспільство мало б своє відображення і подальший розвиток. Адже держава і є утворенням, котре повинне задовольняти потреби та інтереси суспільства, груп, а також окремих осіб. Базою цього утворення повинна стати реальна законодавча база, яка не має суперечностей із реальним станом справ всередині країни, оскільки такі суперечності можуть стати причиною розвитку конфліктів всередині суспільства. З цього випливає, що законодавство має враховувати конкретні ситуації, необхідні для формування громадянського суспільства.

Визначення суті громадянського суспільства має дуже важливе значення. Саме поняття не містить чітко встановлених рис. Проте необхідно розуміти, що громадянське суспільство не є чимось таким, що пов'язане з якимись державними інститутами або сукупністю таких інститутів. Воно існує у державі і покликане забезпечувати захист інтересів, прав і свобод громадян цієї держави. Громадянське суспільство, беззаперечно, є основою демократії. Воно вносить у політичне життя ідею звільнення особи від будь-якої форми пригноблення державою гідності її

громадянина.

Завдяки стабільній системі соціальних зв'язків, суспільно-політичних орієнтацій та норм суспільної поведінки, що постають з відносин власності, і виникає таке широке поняття громадянського суспільства.

При осмисленні цього поняття насамперед необхідно керуватися тезою, що в громадянському суспільстві інтереси людини мають пріоритетне значення. Адже навіть сама природа людини полягає в тому, що вона прагне жити в такому суспільстві, де вона буде мати змогу задовольнити перш за все свої власні інтереси. Разом з тим інститути громадянського суспільства покликані забезпечити певний баланс між соціальними та політичними силами, а також регулювати відповідні відносини за допомогою правових норм.

Таким чином, громадянське суспільство - це не окремі індивіди, а швидше за все, комплекс соціальних відносин, система різного роду суспільних інтересів (економічних, соціально-політичних, культурних, релігійних, духовних, сімейних та інших), що виражає певні різноманітні цінності, потреби, а також інтереси членів суспільства. Воно являє собою сферу самовиявлення вільних громадян і добровільним чином сформованих організацій та асоціацій, що обмежені відповідними законами від втручання у діяльність цих громадян та організацій з боку державної влади.

Громадянське суспільство повинно віддзеркалювати громадянські відносини та взаємозв'язок різноманітних сфер суспільного життя людини. Воно є ніби своєрідною сферою соціальної взаємодії, що складається зі сфери особистого, різноманітних суспільних рухів, об'єднань та сфери публічної комунікації.

За допомогою своїх специфічних важелів таке суспільство має змогу використовувати механізми контролю, стримування, урівноваження в усіх сферах суспільного життя. Залучаючись підтримкою різноманітних суспільних інститутів, стає можливим впливати на явища суспільного життя. В такому разі виключається можливість використання державою своїх важелів для того, щоб за рахунок суспільних потреб задовольняти власні інтереси. Держава перестає безпосередньо підпорядковувати собі культурне, духовне, наукове життя, які в широкому розумінні несуть у собі виключно суспільний інтерес. Крім того, високий соціальний статус перестає бути запорукою успіху та авторитету, наприклад, у культурній або політичній сфері. Треба сказати про те, що за таких умов існування громадянського суспільства встановлюється відносна рівновага між суспільством і владою. Тобто має місце взаємне обмеження діяльності при спробах зазіхання на інтереси один одного.

Справжнє громадянське суспільство повинно йти вперед з ідеєю вільного розвитку людства, його безперешкодної життєдіяльності і виконання взаємної волі народу. Задля цього повинні бути повністю усвідомлені загальнолюдські цінності, які несуть у собі, зокрема, важливі основи демократії.

По своїй суті громадянське суспільство повинно стати системою забезпечення життєдіяльності соціальної, соціокультурної й духовної сфер, їх самовідновлення та передавання від покоління до покоління, системою незалежних від держави суспільних інститутів і відносин, що мають створити умови для самореалізації окремих індивідів і груп. Адже у цьому, власне кажучи, і полягають функції громадянського суспільства.

Громадянське суспільство можна асоціювати з великою мозаїкою, яка складається з багатьох різних частин, з певних елементів. Взаємодіючи між собою ці елементи створюють чіткішу картину і забезпечують саме існування та функціонування громадянського суспільства.

Існуючи в різноманітних сферах людської діяльності, елементи громадянського суспільства відповідають певним принципам їх функціонування. Так, при умовах існування громадянського суспільства існують певні вимоги, яким повинні відповідати певні сфери суспільного життя. Наприклад, соціальна сфера повинна бути чітко сформована і мати свої певні риси. Разом з тим у сфері економіки повинно

існувати самоуправління та самоорганізація, що відповідає умовам розвитку ринку.

Основним напрямком розвитку громадянського суспільства на сьогодні є співпраця із державою, що в результаті повинна гарантувати не просто звичайні економічні, політичні, громадянські права, але й забезпечувати повну відкритість і свободу дискусій між максимально автономними індивідуумами.

Підводячи узагальнюючу риску під вищезазначеним, необхідно наголосити на основних тезисах, що характеризують поняття громадянського суспільства. Перш за все треба сказати, що громадянське суспільство є відокремленою від держави структурою, до якої входять громадяни, їх добровільні організації та об'єднання, що існують всередині держави і дбають про власне загальносуспільні інтереси. В такому вимірі між суб'єктами цього суспільства існують вільні відносини і деякою мірою певна взаємодія.

Ще однією важливою рисою є цінування громадянських прав і свобод. Відстоювання суспільних інтересів і їх першочерговість. Це говорить про те, що у такому суспільстві права громадянина ставляться навіть вище за закон. Відбувається забезпечення можливості реалізації інтересів і прагнень особистості, а також політичного та ідеологічного плюралізму.

Крім того, обов'язковою умовою існування громадянського суспільства мають стати ринкові відносини в економіці. Це означає, що в державі повинні бути наявні такі підвалини ринку, як, наприклад, приватна власність, вільна конкуренція, вільний спосіб обрання економічної діяльності, вільних відносин обміну між незалежними власниками та інші складові справжньої ринкової економіки.

Не треба забувати, що у розвиненому громадянському суспільстві, яке характеризується високим рівнем політичної організованості, активно функціонують суспільні організації, до яких належать політичні партії, громадські організації, об'єднання, рухи, конфесії і тому подібне, які разом з окремими громадянами становлять структуру громадянського суспільства.

Слід також зауважити, що ідея громадянського суспільства - це своєрідне відображення об'єктивного процесу зрілості різних сфер суспільного життя, їхньої диференціації, становлення як самостійної даності відносно держави. Він являється наслідком довготривалого процесу вдосконалення всіх без винятку сторін людської життєдіяльності.

Як висновок, можна сказати, що громадянське суспільство - це суспільство, в якому має місце і постійно розширюється сфера вільного волевиявлення. Саме воно сприяє розкриттю внутрішнього потенціалу людей і досягається через систему інституцій і відносин, покликаних забезпечити умови для самореалізації окремих індивідів та їх об'єднань.

При таких умовах можливість державного втручання є мінімізованою і, крім того, чітко окресленою. Оскільки громадянське суспільство існує як певна сукупність відносин між людьми й форм організації їх спільного життя, в котрих вони беруть безпосередню участь, добровільно вносячи в них свою ініціативу й свою відповідальність, воно ставить особливо високі вимоги до своїх членів. Обов'язковими є міцна правосвідомість, високий рівень духовності, стосунки, збагачені любов'ю, миром та повагою.

У такому суспільстві люди та їхні добровільні об'єднання (групи) мають реальну, гарантовану державою можливість вільно об'єднуватися для досягнення спільної мети. Усвідомлення належності людей до загальної культури, єдність їх інтересів і прагнень, доцільність вибраних засобів і методів досягнення мети неодмінно передбачає самостійність індивіда, його незалежність від зовнішнього тиску, здатність розраховувати на власні сили, а отже, на відповідальніше ставлення до співтовариства рівних і нерівних собі індивідів.

Тобто основу громадянського суспільства становлять правосвідомі вільні громадяни та їх добровільні об'єднання, існування яких регулює не політична влада, а самоуправління, вільне волевиявлення громадян і правовий закон. Наявність громадянського суспільства забезпечує індивідуальний простір для

самореалізації поза державними структурами.

Проте не можна казати, що суспільство і держава взаємоізолювані. Вони навпаки існують взаємозалежно і доповнюють одне одного. Навпаки громадянське суспільство сприяє виникненню, накопиченню та розповсюдженню громадських ініціатив, котрі живлять, підтримують і, звісно, коригують діяльність апарату держави, державного організму.

Важливим є те, що у процесі становлення громадянського суспільства і його розвитку укорінюються демократичні засади та правові норми в усіх сферах суспільного життя. Тому правильною буде теза про те, що громадянське суспільство і правова держава є двома взаємозалежними та взаємодоповнюючими частинами єдиного цілого і виражають міру демократизації політичного життя та політичної системи як її інституційно-правового механізму.

Джерела і література:

1. Бебик В. М. Політологія для політика і громадянина: [Монографія]. - К.: МАУП, 2003.
2. Гасць В. Державність України. На шляху до громадянського суспільства // Віче. - 1994. № 5. - С. 16.
3. Кириченко С.О. Громадянське суспільство і правова держава. - К.: Логос, 1999.
4. Кириченко С.О. Шляхи формування громадянського суспільства і правової держави. - К.: Логос, 1999.
5. Перехідні суспільства. Зміни радикальні чи поступові? // Віче, -1995 - № 2.

Володимир Шевченко

ЧЕРНІГІВЩИНА В СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОГО ЗЕМЕЛЬНОГО РИНКУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX - XX ст.

Скасування кріпосного права на українських землях, які входили тоді до складу Російської імперії, відкрило їм шлях для бурхливого економічного розвитку, заснованого на законах ринку. Найінтенсивніше такі зміни відбувалися у промисловості й торгівлі. Значно повільніше - в обтяженому залишками кріпосництва аграрному секторі. У ході тривалих наукових дискусій провідних радянських вчених, підсумки яких підбив академік М.М. Дружинін, 80-ті роки XIX століття визнано було часом остаточного утвердження буржуазних відносин у сільському господарстві¹. Приблизно в цей же період відбувається інтенсивне формування як загальноросійського, так і українського земельного ринку. Реформа 1861 року порушила одвічну становість феодального землеволодіння. У результаті перерозподілу земельного фонду України (S=48,1 млн. га, або 44,1 млн. дес.) у першій половині 60-х років XIX ст. у руках українського селянства опинилося 20,1 дес. (45,7%) землі. Ще 20,6 млн. десятин залишилося у власності дворян (46,6%). Нарешті 3,4 млн. дес. продовжувало належати церкві та державі (7,7%)². Надалі, впродовж усього післяреформеного періоду, в Україні, як і в решті районів Російської імперії, відбувалося методичне скорочення дворянського землеволодіння з одночасним переходом землі до рук інших власників, в тому числі й різночинців. Причому традиційні внутріштанові форми земельних переходів (успадкування, заповіт, дарування тощо) дедалі більше поступалися іншим формам - ринковим. Такими були, зокрема, купівля-продаж та продаж з публічного торгу. Їхні провідні позиції при земельних переходах щороку міцніли по мірі утвердження на селі товарно-грошових відносин і розширення українського земельного ринку. А що це було справді так, переконують дані про товаризацію землі у другій половині XIX ст. Вони засвідчують, що коли у 1863 - 1880 рр. у ринковий обіг в Україні надійшло майже 12 млн. десятин землі, то в наступні 1881 - 1900 рр. - вже понад 16,7 млн. дес.³ З перетворенням у товар усе більшої кількості землі розширювався й український